

Füsti-Molnár Szilveszter

Folt és ránc nélküli egyház¹

E*cclesia sine macula et ruga* - a folt és ránc nélküli egyházat sokszor nagyon nehéz elképzelni az egyházban szereshető tapasztalataink alapján, amely önmagában, az Egyetlen Isten Személyének kiadására és az általa teremtett és teremtődő Valóságra eszmélés nélkül sok esetben a sorvadásnak, a betegségnek, az élet látható részének árnyképe lenne. Egyházzal sokféleképpen beszélhetünk, mégis ahhoz, hogy egyház alatt ne a befalazott lelkek tömegét értjük, észre kell vennünk a rést, amelyet Isten Jézus Krisztus által hasított egyre vastagodó falainkon, hogy új életre éledjünk, és a Teremtő Akaratának megfelelően tölthessük be emberlétünket. Ezek a benyomások alapvetően nem különböznek a keresztyénség tágabb kontextusából szereshető élményektől, ahol a történelem változásai eltérő hitbeli felfogást, teológiai megközelítést, kultúrát és gyakorlatot eredményeznek, amelyek megannyi módon járulnak hozzá az egyház sokféleségéhez. Az egyházi lét egyik változatlan körülménye, hogy az egyházat *in via* értelmezzük annak eszkatológiai beteljesedéséig. A keresztyén egyház története számtalan példát szolgál arra, hogy az *úton lévő* egyház olykor hogyan adta fel merev uniformizmusát a sokféleségben való meggazdagság érdekében, vagy hogyan eredményezett együttműködést az egységtörekvésekben az elszigeteltségből való kitörés. Természetesen számos példát találhatunk ezeknek a folyamatoknak a fordítottjára is.

Az 1989/90-es történelmi fordulatok jelentős átalakulások folyamatát indították el a magyar társadalom életében, így a Magyarországi Református Egyházban is. A négy évtizedet meghaladó kommunizmus összeomlását követően megindultak a demokratikus változások, melyekben a Magyarországi Református Egyház új és egyben meglehetősen ambivalens helyzetben találta magát. A kialakult szituációban kulcsfontosságúvá vált, hogy a Magyarországi Református Egyház készen áll-e a közelmúltjával (1948-1989) való szembesülésre úgy is, hogy nevében nevezze azokat a tévtanításokat, amelyek az egyház hivatalos teológiáját jelentették. Mindeközben meg kell vallanunk azt is, hogy

---

¹ Szilveszter Füsti-Molnár: ***Ecclesia sine macula et ruga*** - The Donatist Factors among the Ecclesiological Challenges for the Reformed Church of Hungary especially, after 1989/90 (***Ecclesia sine macula et ruga*** - A donatista tényezők jelentősége a Magyarországi Református Egyház ekkléziológia kihívásaiban, különös tekintettel 1989/90 után) című doktori dolgozat bővebb ismertetése.

csak töredékesen vagyunk képesek felfogni (1Kor 13, 9) Isten egyházának végső meghatározottságát Jézus Krisztusban. Mindezek ellenére, megfelelő ekkleziológiai támpontot találhatunk az efézusi levélben, ahol Pál az egyházat úgy jellemzi, mint ami folt és ránc nélküli (*ecclesia sine macula et ruga*).

Jelen tanulmány az úgynevezett rendszerváltás utáni Magyarországi Református Egyház ekkleziológiai kihívásait jellemzi és elemzi, amihez rendszerező paradigmául a Krisztus utáni negyedik századi donatista mozgalom meghatározó teológiai elemeit hívja segítségül, melyeknek - meggyőződés szerint - kiváltképpen is fontos üzenete van a mai egyházunk számára. A magyar helyzet párhuzamba állítása az első jelentős egyházszakadással (donatista) egy szélesebb spektrumú teológiai értékelést tesz lehetővé, és olyan történelmi távlatot is jelent, ami mindenképpen kívánatos egy ilyen elemző feltárásnál.

A donatizmus mint szakadár egyházi mozgalom a diokletianusi keresztyénüldözéseket követően (303-305) vált jelentőssé az északnyugat-afrikai térségben, és ezt a szerepét egészen a hetedik századig, a mohamedán invázióig fenntartotta. A donatista mozgalom hosszú fennállása során számos összetett teológiai probléma merült fel a Katolikus Egyházzal folytatott polémiában. Északnyugat-Afrika keresztyénségének negyedik századi ekkleziológiai megoldásai sok esetben nem voltak a szélsőségektől sem mentesek, és befolyással voltak és vannak az egyház történetére egészen napjainkig. Augustinus írásai is jól tükrözik a donatisták által felvetett ekkleziológiai problémáknak azt a komplexitását, amelyben alapvető teológiai megfontolások mentén rajzolódott meg az egyház természete és képe olyan szorongatott helyzetben, amikor a meghatározó körülmény a keresztyénséggel való ellenséges szembenállás vagy éppen az üldözés volt. A donatista-katolikus vitában az ekkleziológia fő kérdései kerültek előtérbe, amelyek a keresztyén egyház szentségének és katolicitásának függvényében kívánták meghatározni az egyház lényegét mint a Krisztus teste, annak egyetemes és lokális színterén. A fő probléma az alábbi rövid kérdésben összegezhető: *Ubi ecclesia?* - amely időről-időre felmerülő kérdéssé vált, kiköveve ezzel az ekkleziológiai kihívások útját. Mindezek alapján a donatista mozgalomra nem úgy kell tekinteni érveléseinkben, mint ami kizárólag az egyház történetének múltjához kapcsolható jelenség, hanem sokkal inkább úgy, hogy annak teológiai kérdései és megfontolásai bármikor életre kelhetnek különböző ekkleziasztikai szituációkban, különösen is a keresztyén egyház üldözését követő időszakokban. Az ilyen időszakokra nyomatékosan is érvényes a múlttal való szembesülés kötelezettsége annak érdekében, hogy felismerhetővé váljon Isten akarata a jelenben és - reménység szerint - a jövőre nézve is. A donatista mozgalom teológiájának megértését az úgynevezett *donatista tényezők* szerint összegezem, amelyek alatt azokat az alkotóelemeket értjük, amelyek létrehozzák a *donatista identitást*. Ezeknek az elemeknek a meghatározása a tanulmány második részének végén található. Azt is meg kell jegyezni, hogy a donatista tényezők nem mindig egyforma számban és intenzitással vannak jelen a különböző egyházi helyzetekben. Sőt, ahogyan a donatizmus saját történelmében is láthatjuk, ezek az összetevők a mozgalmon belül is további szakadásokhoz vezettek, vagy éppen a katolikus

ellenfelek ezeknek a tényezőknek a hatására módosították saját teológiai álláspontjukat.

Első látásra a donatista egyház és a rendszerváltás utáni Magyarországi Református Egyház közötti párhuzam a hitüket elhagyó egyháztagok, a *lapsik* kérdésénél jelentkezik. A Római Birodalomban a diokletianusi (303) keresztyén üldözés nyomán sokan váltak *traditorokká*, olyanokká, akik beszolgáltatták a keresztyén szent iratokat megsemmisítésre, hozzájárulva így a keresztyénség felszámolásának a törekvéseihez. Azt is meg kell jegyezni, hogy bizonyos fortélyokkal nem egy keresztyén próbálta menteni a helyzetét és lelkiismeretét azzal, hogy engedelmessé a császári ediktumoknak, csupán szent iratnak látszó dokumentumokat adtak át. Az üldözések után kezdetben a donatista mozgalom azt a radikális álláspontot képviselte, hogy az egyházban nincs azoknak helye, különösen is nem lehet az püspök, aki bármilyen módon kollaborált a római államhatalommal. Ezzel szemben a katolikus egyház sokkal engedékenyebb ekkleziológiát vallott: lehetségesnek látta a hitehagyók egyházba való visszatérését. Ennek az álláspontnak a főbb képviselője *milevisi Optatus* és *Augustinus* volt.

A Magyarországi Református Egyház 1989 utáni életében a kérdés, a donatizmushoz hasonlóan, súlyos problémákat vethetett volna fel azokkal kapcsolatosan, akik valamilyen módon a kommunista államhatalommal kompromisszumot kötve annak egyházat felszámoló törekvéseiben részt vállaltak. Meggyőződésem, hogy a donatista ekkleziológia sokkal több azonban annál, mint hogy pusztán erre az egy kérdésre redukáljuk. Sőt, a mozgalom lehetőséget kínál arra is, hogy a felszín alatt mélyebben húzódó teológiai összefüggésekben a magyarországi helyzet elemzésében támpontot adjon. A donatista probléma mélyére ásva ugyanis sok meglepetéssel találkozhatunk, amely arra figyelmeztethet bennünket, hogy ne kötelezzük el magunkat az ilyen és ehhez hasonló szakadások esetében túl elhamarkodottan az egyik vagy másik oldal mellett. Véleményem szerint azok a teológiai kérdések, melyek a donatista-katolikus vitában felmerültek, nagyon is időszerűvé tehetők a 1989/90 utáni Magyarországi Református Egyházban. A donatista tényezők ugyanis alapvetően érintik az ekkleziológia, a krisztológia, a misszió és a kien-gesztelődéss teológiájának tanításait.

A *donatista tényezők* az alábbi teológiai kérdésekben ragadhatók meg:

- 1) Hatalom nyomása alatt konfrontációban vagy kompromisszumokban jut-tatható-e leginkább kifejezésre a hit? A hívők a bátorság és mártíromság útját választják-e, vagy inkább az alkalmazkodás és a belátás ösvényeit? Ezeknél és az ehhez hasonló kérdéseknél a bűnbánat teológiájának érvényre juttatása szükséges az üldözés utáni helyzet rendezéséhez és az előrehaladáshoz.
- 2) A szentség és az elkülönülés problémájánál az egyházban fontos kérdés-ként merül fel: Milyen szerepe van a krisztológiának és az eszkatológiának az ekkleziológiában? Az *egység* két egymással szemben álló meghatározás szerint árnyalható, amely érvényessé tehető az egyház egységére nézve is: i) *Unifor-mizmus*, amely az individualitás és az egyén egyediségének figyelmen kívül hagyását jelenti. ii) *Együttműködés*, ami az egységnek, a harmóniának bizonyos keretek szerinti meghatározottsága, amelyből a résztvevő felek ki is von-hatják magukat. Mi az *egység* értelmezésének legmegfelelőbb meghatározása?

Milyen szerepet tulajdoníthatunk ebben a kérdésben a tradíciónak? Hogyan lehet az egyház egyszerre a *Krisztus (egyetemes) teste* és otthona egy adott helyen lakók közösségének, például nemzetnek? Lehet-e a *konfliktus* olyan kulcsfontosságú elem, amely alapvetően határozza meg az egyház természetét? Az egyházvezetés teológiai kérdései döntően befolyásolják a lehetséges válaszokat.

3) Egyház és állam, az egyház és társadalom főbb kérdései. Milyen kapcsolat van a Krisztus testeként értelmezett egyház és a társadalom között? Hogyan viszonyulhat a pásztori szolgálat megfelelően a világban jelenlevő kollektív bűnhöz? Mi a keresztyének feladata a különböző társadalmak struktúráiban? Az egyház feladata-e a társadalom átformálása, vagy sokkal inkább egy alternatív társadalom kialakítása a cél? Hogyan segíthet a keresztyén önértelmezés az egyháznak valóban egyház lenni úgy, hogy a keresztyének egy adott államnak a polgárai is?

4) Milyen szerepe van a nemzeti hovatartozásnak az ekkleziológián belül különösen is akkor, amikor egy nemzet idegen hatalom elnyomásától szenved? Milyen mértékben hozható kapcsolatba a nemzeti hovatartozás a keresztyén identitással?

Ezek a kérdések a donatista-katolikus vita szerves részét képezték, és jelen vannak a kommunizmus bukását követő időszakban a Magyarországi Református Egyház életében is.

A tanulmány fő kérdése éppen ezért az alábbiak szerint összegezhető:

Hogyan segítenek a donatista-katolikus vitában felmerülő teológiai kérdések megérteni és tisztázni a Magyarországi Református Egyház helyzetét a kommunizmus bukása után?

A tanulmány az alábbi felosztás szerint keresi a válaszokat:

1) A bevezető első részt követően **a második fejezetben** a donatizmus bemutatása a cél (*A donatizmus mint útjelző az ekkleziológiában*). A mozgalom előzményein, történetén és főbb teológiai jellemzőin túl figyelembe vettem a donatizmust meghatározó szociális és politikai kontextust is. Fontosnak tartottam beépíteni a donatista kutatásnak azokat az új meglátásait (huszadik század második feléből), amelyek a mozgalom eddig kevésbé ismert oldalát helyezik előtérbe. A donatista mozgalom teológiai értékelését követően az azt meghatározó előzmények összefüggéseiben (Tertullianuson és Cyprianuson át egészen Augustinusig) kísérletet tettem arra, hogy a legfontosabb teológiai elemeket, amelyek majd a Magyarországi Református Egyház ekkleziológiai értékelésénél játszanak fő szerepet, az úgynevezett *donatista tényezők* szerint csoportosítsam.

Mindezek alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a donatista egyházzól kialakított általános kép nem tartható fenn következetesen. Egyoldalú az a megközelítés, amely a donatista mozgalom teológiai értékelésénél nem láttat többet, mint egy szakadár egyházi mozgalmat, amelyben a tagok fanati-

kusan keresték a mártíromság lehetőségét arra, hogy létrehozzák így a tiszták egyházát, mint az egyetlen igaz és hiteles keresztyén egyházat. A donatizmus ugyanis a körülmények változásának figyelembevételével képes volt olyan ekkleziológiai karaktert kialakítani, amely számos ponton sokkal inkább illeszkedett az északnyugat-afrikai egyházi tradícióba (Tertullianus és Cyprianus), mint az Augustinusé, amely főként a tengeren túlról importált és Róma szempontjait is szem előtt tartó megközelítés volt. A keresztyénüldözést követő egyházi konszolidációban a donatizmus megtalálta saját hangját, amely Északnyugat-Afrika lakosságának többsége számára a keresztyén egyház hangját jelentette. Ez különösen figyelemre méltó azoknak a változásoknak az összefüggésében, amely a katolikus egyház államvallássá válását jelentette, és aminek során a donatista egyházi mozgalom nem egyszer radikális ellenpólust jelentett. Így a donatista mozgalom nem csupán belső egyházi, teológiai kérdésekben, hanem az ideológiák államegyház *versus* állam és egyház viszonyának metszéspontjába is került. Annak megítélése, hogy a donatista egyház mennyiben tekinthető heretikus nézeteket valló szektának, mint szakadár egyházi mozgalom, különösen is fenntartásokkal kezelendő. Egyfelől nem vagyunk birtokában azoknak a pontos ismerteknek, amelyek alapján körvonalazható lehetne, hogy a 4. és 5. században milyen jellemzők alapján is értékelhetünk egy mozgalmat szektaként. Másfelől, a donatizmus saját történelme is jól bizonyítja, hogy ez a vád hivatalos deklarációban csak a 411. karthágói konferencián került elő. Ekkor a mozgalom már több mint 100 éves volt. A döntés sokkal inkább politikainak tekintendő, amelyben a meggyengült római állam érdekei döntő befolyással bírtak.

A donatista tényezők röviden az alábbi pontok szerint mélyíthetők el:

1) A donatista szeparáció élénken figyelmeztet a keresztyénségnek arra a szociális és politikai körülményeire, amelyek Északnyugat-Afrika lakossága számára komoly kihívást jelentettek, és sokszor a keresztyén értékrend devalválódásának veszélyét hordozták. Ebben helyzetben a donatizmus működő alternatívát jelentett a többség számára.

2) A donatista egyházszakadás alapvetően egyházfegyelmi kérdésekben különbözött a katolikus egyháztól, és teológiai sajátságaiiban jól összeegyeztethető volt a korábbi észak-afrikai keresztyén tradícióval. Negatívuma maga a szakadás ténye volt, amelyben cyprianusi tradíció kiváltképpen is csorbát szenvedett.

3) A donatista teológiában központi jelentőséget kap a mártíromság kérdése, amely az egyház lényegének olyan szerves része, amelytől semmilyen körülmények között sem tekinthet el. Ennek alapján a szakadás olyan megoldást kínált, amely során a tiszták és a bűnösök megkülönböztetése lehetségessé vált.

4) A donatizmus szoros párhuzamba állítja önértelmezését Izrael kiválasztottságával, amely során a donatisták Isten ígéje és elsősorban a törvény védelmezőiként határozták meg magukat. Mindez identitásuk olyan pozitív koncepcióját jelentette, amely számottevő sajátosságként volt jelen egész történelmük során.

5) A donatizmus jól alkalmazkodott a mindenkori kontextushoz, amelyben a legtöbb esetben sikeresen applikálta akár radikálisabb nézeteit is,

ugyanakkor a társadalom, állam és egyház összefüggéseiben gondolkozott, és lehetőségeit felismerve képes volt az ekkleziológiai megújulásra (Parmenides és Tyconius), időszerűvé és korszerűvé téve így az evangélium üzenetét.

Mindezek alapján a donatista identitás összességében az alábbi tényezők együtteseként határozható meg:

- 1) *Sorspárhuzam Izraellel mint Isten kiválasztott népével.* Ez olyan alapvető pozitív motívum a mozgalomban, amely képes e szerint relativizálni a többi donatista tényezőt is élesen megrajzolva így a donatista önértelmezés kontúrjait.
- 2) *A idő speciális értelmezése.* A donatizmus alapvetően a környezet hatásait teológiailag két idői kategóriának megfelelően értékeli: *a szenvedés, a mártíromság időszaka* és *a megdicsőülés ideje*. Különösen fontos kiemelni, hogy a mártíromság idejének felismerése a donatista történelemszemléletben alapvetően nem a jövő, hanem a múlt felé teszi orientálttá a mozgalmat. Az idők apokaliptikus végének várása így háttérbe szorul, és helyette a múlt dicsőségére való tekintés teszi lehetővé a múlttal való azonosulást, annak mártírjaival vagy éppen magával Jézussal.
- 3) *A elkülönülés szerepe* a donatista identitás egyik alapvető tényezője. Itt jut ugyanis érvényre, hogy az egyház nem keveredhet a bűnös világgal. A donatisták teológiai felfogásában a szeparálódásnak nem csak az utolsó ítéletben kell bekövetkeznie, hanem már itt, ebben a földi életben, amikor pontosan meghatározható az igaz és hamis ebben a világban, az egyházban. Az elkülönülés így kiváltképpen is erősíti a megváltásban való bizonyosságot.
- 4) *Az egyházvezetés szerepét* önállóan is külön faktorként emelhetjük ki. Itt sokkal inkább a tertullianusi felfogás érvényesül a cyprianusival ellentétben. Az egyházvezetők püspöki tisztsége egy olyan elit státuszt jelent, amiben úgy állnak előttünk az erre alkalmas személyek, mint *pneumethoroi*-ok (a Lélek birtokosai) és *gnostikoi*-ok (mint akik részesednek az isteni bölcsességben). A püspöki tisztségnek ez a donatista meghatározása tulajdonképpen az államvallás útjára lépett keresztyén egyházvezetéssel szemben fellépő kritika, amelyben tagadhatatlanul háttérbe szorultak azok a karizmák, amely során valakiből alkalmas egyházvezető lehetett.
- 5) *A szenvedés szükségessége a keresztyéni életben* egy másik olyan tényező, amely mártíromságban hitvalló magatartás, az igaz egyháznak és tagjainak olyan védjegye, amely kiváltképpen is hozzájárul az egyház lényegéhez.
- 6) *A keresztyén üzenet megújítása* a donatizmuson belül az egyház szentségének és katolicitásának témakörében kap jelentős szerepet. A keresztyén üzenet megújításában különösen a krisztológiai és eszkatológiai elemek kerülnek előtérbe. A következő kérdéssel kellett szembesülnie a donatizmusnak: Hogyan tudja az egyetemes egyház színterén az egységben érvényre juttatni egy helyi egyházban, gyülekezetben a mindig megújuló keresztyén üzenetet? A donatista válasz radikális szélsőségbe lendült át, amikor előtérbe helyezte a szakadás lehető-

ségét annak érdekében, hogy ne kelljen feladnia a keresztyén üzenet megújításának feladatát. A legproblematisabb ekkleziológiai kérdés itt krisztológiai alapokon határozható meg a következő kérdésben: Hogyan maradhat a lokális egyház, gyülekezet Krisztus testének tagja úgy, hogy egyben lelki otthon nyújt egy keresztyén közösség sajátos formációjának? Az egyházfegyelem és egyháztagság, az egyház tagjainak szerepe, és az egyházvezetésnek olyan tisztán körvonalazható meghatározásaira van itt szükség, amelyre a donatizmus különösen is nagy hangsúlyt fektetett.

- 7) Az utolsó donatista tényező az egyháznak, állammal és társadalommal kapcsolatos sajátos viszonyában ragadható meg. Hogyan és milyen viszonyban kell lennie a Krisztus testként értelmezett egyháznak a társadalommal és az állammal? Hogyan veheti fel a harcot a világban jelenlevő bűnnel az egyházi szolgálat? A negyedik századtól elkezdődve az egyház és állam kapcsolata a lehetőségek széles skáláján mozog. Hol és hogyan van felelősségük a keresztyéneknek ebben a kapcsolatrendszerben? Ezekre a kérdésekre kínál alternatívát a donatista mozgalom, amelyben az egyházfegyelem különösen előtérbe került, mint amiben az egyház tagjai megóvhatják magukat a környező világ veszélyeitől, tisztátalanságától. Ebben az egyházfegyelemben az alapot általában az egyház klasszikus elemei szolgálják: a kánon, a hitvallások és az egyházi tisztségek. Ezzel szemben a donatizmusban a keresztyén életvitel tisztasága felvette a versenyt, és a hitvallások helyére kívánt lépni, valamint az egyházi tisztségek fontosságával szembe előtérbe kerültek a mártírok. A donatizmus az egyház közösségén belül egy alternatív társadalom ki-munkálásában látta a megoldást, amely végig fenntartja magának a jogot az állam mindennemű igazságtalanságaival szemben való ellenállásra. Az állam és egyház kapcsolatában így csak a teljes szeparációt tudta elképzelni.

A donatizmus ekkleziológiája és történelme alapján megállapíthatjuk, hogy egy olyan paradigmatis jelenségről volt szó, amely úgy juttatta érvényre teológiai, egyházi befolyását, hogy fennállásának mintegy három és fél évszázadában sikeresen alkalmazkodott kontextusának szociológiai – gazdasági – politikai és etikai erőviszonyaihoz, és komoly befolyással bírt a Katolikus Egyház ekkleziológiai fejlődésére is. Sajátos színezettel maradt végig domináns szereplője az Északnyugat-Afrika keresztyénségének a 4. és 7. század között. Ekkleziológiai radikalizmusa sokkal közebb állt az Északnyugat-Afrika keresztyén tradíciójához, mint például az augustinusi teológia, amelyben a történelem szakadatlan változása közepette működő alternatívát talált a keresztyénség örökérvényű kérdésére, hogy hogyan őrizheti meg az egyház a keresztyén üzenet lényegét úgy, hogy ne híguljon fel a világ elvárásai szerint, ugyanakkor a világgal se szakítsa meg kapcsolatát végérvényesen. A donatista teológia az előbb vázolt tényezők szerint is az egyház szüntelen megreformálásának feladatában volt elsősorban érdekelt.

A harmadik fejezetben (*A Magyarországi Református Egyház történelmi vonulatai a XVI-XX. századig*) röviden bemutatjuk azokat a főbb történelmi eseményeket a Magyarországi Református Egyház történetéből, amelyek témánk szempontjából különösen is fontosak.

Alapvető megegyezést láthatunk a reformátori teológia és a donatista ekkleziológia törekvései között, amely a jelentősen megváltozott történelmi kontextus ellenére is lehetővé tesz bizonyos, közös, rendszeres teológiai értékelést. A 16. század összetett ekkleziológiájában világosan kerül előtérbe az igaz és a hamis egyház megkülönböztetésének a kérdése, hasonlóan a donatista törekvésekhez. Ez a megállapítás még úgy is fenntartható, ha nem helyezük figyelmen kívül azt a ténytet, hogy a 16. század Augustinusnak köszönhetően meglehetősen egyoldalúan negatív tájékoztatást kapott a donatizmusról. Szinte majd minden egymással opponáló irányzat előszeretettel használta megbélyegzőként a donatizmus vádját a másik félre. Nyomon követhetjük ezt már az előreformációban is, amikor Wiclif és Husz törekveit neo-donatista jelenségként értékelte a Római Katolikus Egyház, egy ősi herezis újjáéledésének bélyegezve meg az egyház megújítására tett erőfeszítéseket. Ugyanezzel a stratégiával érvelt a római egyház a reformáció időszakában is a protestáns egyházakkal szemben, sőt a protestáns reformátorok éppen így illették az anabaptista radikálisokat a donatizmus vádjával. Tulajdonképpen ezt a jelenséget a reformáció egyik anomáliájaként is értékelhetjük, melyben a reformátori teológia nem egy ponton párhuzamba állítható a donatista törekvessel, ugyanakkor mély elkötelezettséget mutat az augustinusi teológia iránt is. Valószínűleg a donatizmus egyoldalú negatív előjele miatt nem kívánatos meghatározottság volt, amelyet a reformátori teológia is igyekezett minden megegyezés ellenére minél hamarabb lerázni magáról és továbbadni. A donatista teológia újraértékelése azonban lehetővé teszi egy árnyaltabb ekkleziológiai kép párhuzamba állítását a donatista tényezők és a reformátori teológia között, amelyben különösen is figyelemreméltó lehet a donatizmus akár pozitív teológiatörténelmi jelentőségének a meghatározása.

A Magyarországi Református Egyház történelmében ez a reformátori és a donatista teológia párhuzamba állítása adja a rendszeres teológiai vizsgálatok alapját, és olyan további specialitásokkal is kiegészül, amelyben további hasonlóságok fedezhetők fel a donatista tényezők és a magyar reformátori teológia között.

Jól körvonalazódik ez már az előreformáció magyarországi hatásában is, majd ezt követően magában a protestantizmus térhódításában, a Corpus Christianum egységének felbomlásában. Az ellenreformáció megpróbáltatásaiban számtalan helyzetben fedezhetjük fel a donatizmus alapvető törekvéseit. A protestantizmus és a nemzeti függetlenségi törekvések összefonódása is sok ponton mutat megegyezést a donatista tényezőkkel. A deuteronomista történelemszemlélet a magyar egyházi élet számára is meghatározó motívum volt. Érdeemes megemlíteni a puritán törekvéseket, majd később az ébredési és belmissziós mozgalmakat is, amelyek etikai és egyházfegyelmi célkitűzéseikben a donatista tényezők számos jellemzőjét viselték magukon.

2) **A negyedik fejezetben** (A Magyarországi Református Egyház - 'hivatalos' szolgáló egyház teológiájának bemutatása 1945 és 1989/90 között) a Magyarországi Református Egyház rendszerváltás előtti (1945-1989/90) teológiai diszpozícióiba tekintünk bele, figyelemmel kísérve az adott időszak politikai, szociológiai és kulturális jellemzőit.

A donatista tényezők szempontjából a következő 3 aspektust kell kiemelni ennek az időszaknak az elemzése nyomán, mint ami előkészíti a donatista tényezők meghatározottságát a rendszerváltás utáni években:

a) **Az Magyarországi Református Egyház identitás-vesztése** a két világháború közötti világos teológiai meghatározások ellenére sem állt meg az erózió útján. A Magyarországi Református Egyháznak nem volt olyan egységes, összehangolt teológiai programja, melyben az ébredési és egyesületi törekvések más teológiai irányzatokkal, mint például a történelmi kálvinizmus és barthianizmus, szintézisre juthattak volna. Egy olyan közös történelmi szituációra kellett választ keresni, amelynek jellegzetessége, hogy a liberális teológiai gondolkodás által meggyengült egyházi étellel, egy bukkott kommunista diktatúrával kellett szembenéznie, és azzal a helyzettel, amelyben a trianoni döntések értelmében a magyar reformátusság mintegy fele a magyar határon kívülre rekedt. Az egyik oldalon a kultúrprotestantizmus jelentett túl nagy kihívást, míg a másik oldalon a fokozódó kiábrándultság és apátia kezdte megbénítani az egyház életét. Ez nem csak a gyülekezetek tagjaira, hanem a lelkészekre is érvényes volt. Az egyetlen közös felismerés az volt, hogy egyházi és nemzeti megújulásra van szükség, amelyben a református teológiának csak akkor lehet szerepe, ha visszatalál a bibliai-reformátori alapokhoz. Ennek a lehetőségét az állammal megkötött 1948-as egyezmény hosszú időre késleltette. A frontvonalak élesen körvonalazódtak azok között, akik az új szocialista államapparátust egyházilag kívánták minden eszközzel kiszolgáltatni, mondván az egyház megmaradásának ez az egyetlen lehetséges útja. A hivatalos egyházi vezetés nem vonta kétségbe az Isten létét, ugyanakkor azonban az ateista ideológiával kollaborált, amely során világossá vált, hogy semmi esetre sem úgy tekintenek Istenre, mint Kyriosra. A másik oldalon ennek ellenhatásaként formálódott a református hitvalló magatartás, amelynek szerepe 1956-ban világosan megmutatkozott. Publicitást a forradalom előtt sem igen kaphatott ez a mozgalom, a forradalom leverése után pedig nagyon sokan a hitvallók közül a véres megtorlás áldozatává váltak. A szolgáló egyház teológiája olyan súlyos ekkleziológiai deformításoknak a jegyeit hordozta magán, ami alapvetően rengette meg az egyház lényegének meghatározását. Gyakorlatilag ebben az időszakban minden túlzás nélkül állíthatjuk (és ez a második aspektus), b) hogy **a krisztológia elveszett az ekkleziológia számára** a Magyarországi Református Egyház úgynevezett hivatalos teológiájában 1948 és 1989 között. Az egyház identitása ugyanis mindig transzcendens, ami Krisztusban kell, hogy gyökerezzen *extra nos*. Az egyház minden további nemzeti és felekezeti identitásának erre kell épülnie. Jézus Krisztus attribútumaiból következik ez, abból, hogy ő egyszerre valóságos Isten és valóságos ember *inconfuse* és *indivise*. Amennyiben elfogadjuk, hogy az egyházat Krisztus testeként kell értelmeznünk, akkor ennek az egyháznak csak egyetlen feje lehet, maga Krisztus. Nem beszélhetünk más főről sem politikai sem egyéb értelemben. Az egyház tagjai-

nak Krisztus identitása éppen a neki szentelt szolgálatban lesz kézzelfogható, amely egyben meghatározza a világban elfoglalt helyüket is. Éppen ez a világos krisztológiai jelleg sérült a „szolgáló egyház teológiájában”, amely hamis ekkleziológiai következtetésekhez vezetett.

A harmadik aspektus c) **az egyház szekularizációjában és a magyar társadalom sajátos arculatában ragadható meg a szocializmus évtizedeiben.** Ez merőben mást jelentett, mint a tőlünk nyugatabbra lévő világban. A Magyarországi Református Egyház nem tudta volna figyelmen kívül hagyni a szekularizáció folyamatait, ha nem épül ki a szocialista államhatalom. Ez alapvetően az alábbi okra vezethető vissza. A szekularizációval való szembesülés gyengítette volna a hivatalos egyházvezetés érdekeit, esélyt adva azon kisebbségben lévő irányzatok megoldási kísérleteinek előtérbe kerülésére, amelyekkel szemben propagandaszerű, kvázi teológiai munka folyt. Egészen más színezetet nyerhetett volna ugyanis az egyház missziója, így a *missio Dei*, ahhoz az elképzelhez képest, amelyet „különleges magyar teológiai” sajátágként tüntettek fel a szolgáló egyház teológiájának fenntartói. Az egyház kiszolgáltatottjává vált annak a kommunista ideológiai háttérnek, amelyben az etikai normák a szükséges minimum szintet sem tudták elérni. Mi sem fémjelzi ezt jobban, mint az az ördögien kimunkált és fenntartott ügynökrendszer, amivel kontroll alatt tartották az egész egyházi életét, olyan mély lelki deformításokat hívva ezzel életre, amelynek hatása alól még a mai egyház sem képes felszabadítani magát.

3) **Az ötödik fejezetben** (*A Magyarországi Református Egyház ekkleziológiai kontextusának áttekintése a kommunizmus bukását követő közvetlen időszakban*) azokat a sajátos környezeti tényezőket mutatom be politikai szociológiai, kulturális és teológiai vonatkozásokban, amelyek meghatározták a Magyarországi Református Egyház rendszerváltás utáni (1990-2000) időszakát.

Összességében elmondható, hogy az úgynevezett rendszerváltás utáni időszakban a Református Egyház egy komplex és igen nehéz helyzetben találta magát. A bizonytalansággal és az önazonosság hiányával kellett szembesülnie a magyar társadalmon belül. Az egyháznak rá kellett ébrednie, hogy a kommunista ideológia sokkal mélyebb agymosást végzett, mint azt bárki is gondolhatta. Ehhez a szomorú képhez társul a szekularizáció, a globalizáció és a kapitalizmus erőinek hirtelen megjelenése és ugrásszerű megnövekedése, amelyet a kommunizmus mesterségesen és egészen hatékonyan feltartott. Az egyház jelentős fáziskésésben volt a Nyugathoz képest, ahol már évtizedekkel korábban (míg nálunk a szocialista-kommunista eszménykép hódított) szembesült azokkal a felvilágosodásból származó kérdésekkel, amelyeket a dialektika-teológia nem, vagy csak részben kívánt megválaszolni. Az I. világháború nyomán a Nyugat közösségeit olyan mértékű társadalmi szétesés jellemezte, amelyben az egyháznak is számos ponton felelősséget kellett vállalnia, és amelyek csak fokozódtak a II. világháborút követően. Egy kettős folyamatként írható le ez az állapot: a) a felvilágosodás és a liberális gondolkodás elveszítette optimista magabiztosságát, kérdései és felvetései azonban meghatározóan jelen maradtak; b) a vallás olyan mértékű presztízsvesztéssel szembesült el,

amely alapján különösen is pesszimista képekben volt megrajzolható a jövője. Ennek előrejelzéseit láthatjuk a pozitívista értékelésekben, Max Weber vallás-szociológiai nézeteiben, vagy Dietrich Bonhoeffer munkáiban. A jóslatok azonban nem váltak be, sőt ellenkező irányú tendenciák érvényesültek. Ezek - tömören kifejezve - a vallások pluralitását hívták életre. A rendszerváltás utáni időszakban a magyarországi helyzet ebbe a folyamatba kapcsolódott be, és számos esetben prioritásai nem megfelelően kerültek meghatározásra ebben a kiélezett helyzetben, így teológiai munkájában és gyakorlati életében nem az egyház valós lényegének megfelelő orientáltságban hozta meg döntéseit. Tulajdonképpen saját, rendszerváltás előtti zsákutas ekkleziológiájának a fogságában ragadt, amelyben teológiájának alapjait a világban kereste, nem pedig Isten ígéjében. Ez pedig ellentétes volt azzal a küldetéssel, amelyet az egyháznak a maga klasszikus modelljei szerint elsődlegesen kellett volna betöltenie, mint cselekvő szubjektumnak, amelyben mint a) *societas perfecta* képes meghaladni a világot; b) mint *communio mystica* kapcsolódik az Isten Országához; c) mint *sákramentumi közösség* teszi nyilvánvalóvá Isten kegyelmét és d) mint *profétai küldött* hirdeti az Isten ígéjét. Lényegében az egyház nem tudta saját hangját megkülönböztetni a politikai kiegyezések hangjától (ami egyébként az egész rendszerváltásra jellemző hangulat volt, és főként külső események, nem pedig a belső meggyőződés diktálta a változás szükségességét), és így óhatatlanul is kiszolgáltatottá vált a mindenkori politika érdekeinek. Ez jól nyomon követhető azokban a modellekben, amelyek az egyház és az állam kapcsolatának alakulást jelentették. 1990 és 1994 között a *rehabilitációs modell* volt a meghatározó. Az egyház hatékony segítséget kapott a kormányzattól sorainak rendezésére. Ezt követte a *megszorítás modellje* 1994 és 98 között, amikor a régi rendszer régi hívei a jól bevált módszereknek megfelelően igyekeztek ellehetetleníteni az egyház életét. Majd az *együttműködés modellje* jött az 1998 és 2002 között, amikor az egyház társadalomban végzett szolgálatának a fontossága került meghatározásra. Az egyház nem ismerte fel annak szükségességét, hogy az állammal kapcsolatos teológiai állásfoglalásait nem a mindenkori végrehajtó hatalomnak, a kormányzat adta lehetőségeinek az összefüggéseiben kell megtennie, hanem attól függetlenül. Továbbá azt a tényt sem realizálta kellőképpen, hogy az egyház tagjai és az állam polgárai egyaránt a kommunista diktatúra ideológiai áldozatai, és így materiális javak függésének kiszolgáltatva könnyen manipulálhatók. Sőt, olyan különösen is veszélyes kettős helyzet alakulhatott ki, amikor az egyház tagjai az állam polgáraként politikai meghatározottsággal is rendelkeznek nemegyszer olyan kettős identitást hordozva így, amelyben a politikai és egyházi önazonosság kibékíthetetlen ellenfélként kerül egymással szembe.

Az egyház magáralálásának másik akadálya abban volt, hogy nem vállalta fel küldetéséhez hűen a bűneivel való szembesülést sem kollektív, sem pedig az egyéni felelősség területein. Voltak erre próbálkozások, akár a fundamentális evangéliumi irányultságokra gondolunk, akár a Református Megújulási Mozgalomra, akár a különböző egyéni törekvésekre. Ezek a kezdeményezések azonban nem találtak visszhangra. Ha áttekintjük a rendszerváltás utáni első évtizedet, láthatjuk, hogy a lelkipásztori társadalom sokkal inkább a politikai szerepvállalásban látta az egyház lehetőségeink az útját, olyan illúzió-

kat kergetve ezzel, amely a spontán döntések sorát jelentette világos teológiai program nélkül. A túlélésre játszó egyház taktikájaként írható le leginkább ez az időszak, amelyben a környezetnek való kiszolgáltatottság sok tekintetben gúzsba kötötte az egyházi létet, még azokat a kezdeményezéseket is, amelyek az egyházi megújulást vették célba. Az új kihívások pedig óhatatlanul is megkövetelték volna azt a radikalizmust, amely nem a szélsőségek mentén, hanem az Igére építve határozzák meg az egyház küldetését a világban. Ezeket a kihívásokat röviden az alábbi témakörök szerint határozhatjuk meg. 1) A postmodern kihívásai a teológia és az egyház számára, 2) vallásos közömböség, 3) a vallás archaikus formáinak visszatérése, 4) a szent fogalmának torzulásai.

Végezetül elmondhatom, hogy a rendszerváltás utáni új helyzetben a Magyarországi Református Egyház nem volt képes áthidalni azt az ekkleziológiai szakadékot, amelyben megfelelően állíthatta volna középpontba az egyház krisztológiai alapjait, megteremtve így orientációjának régi-új perspektíváit a jelenre és a jövőre nézve. Ennek megfelelően a kialakult rendszerváltás utáni helyzetet egy olyan új fejezetként értékelhetjük, amelyben a donatista tényezők különösen is relevánssá tehetők.

4) A **hatodik fejezetben** (*Una sancta catholica et apostolica – Ecclesia sine macula et ruga*) tárgyalom azt, hogy a donatista tényezők hogyan segíthetnek megérteni a Magyarországi Református Egyház ekkleziológiai kihívásait az 1989-es időszak után. Ebben a részben elsősorban annak a rendszeres teológiai feladatnak kívánok megfelelni, amelyben az egyháztani, történeti és rendszeres teológiai elemeket párhuzamosan szemléljük, és értékeljük azokat az egyház *egységének, szentségének és a nemzeti identitásnak* összefüggéseiben.

A tanulmány következtetései az előbb felvázolt fejezetek eredményeire nézve röviden a következők szerint összegezhetőek. A *donatista tényezők* szerepe az 1989/90-es fordulatot követően alapvetően három fő területen segíthet megérteni a Magyarországi Református Egyház ekkleziológiai helyzetét és kihívásait: 1) Az egyház *önértelmezésében*, amely nem hagyhatja figyelmen kívül egzisztenciális valóságának lényegét, az Úr Jézus Krisztust. Ennek során az egyház empirikus valósága nem korlátozódik csupán a környezet lehetőségeire és elvárásaira. 2) Konkrét történeti helyzetben, ahol konkrét hitvallási szituáció jöhet létre, amelyben az egyháznak számot kell adnia Urának. 3) Az egyházi konszenzusra nézve az Evangélium központi üzenetének meghatározásában.

A Magyarországi Református Egyház helyzetéről az utolsó fejezet három fő témájának (az egyház egysége, szentsége és a nemzeti identitás) - az összefüggésében megállapíthatjuk, 1) **hogy a Magyarországi Református Egyház egysége** kihívásként áll előttünk a tekintetben, hogy hogyan értelmezzük és őrizzük meg az egységet. A kommunizmus éveiben jelenlévő ekkleziológiai deformitás nem tűnt el nyomtalanul a rendszer bukása után. Ez a Református Egyház elvi és gyakorlati orientációjának tévedéseit hívta életre. Következteté-

sem szerint a sokféleségben érvényesülő egység az, ami az egyház lényegének megfelelő prespektívát adhat az *ecclesia simne macula et ruga* feszültségében, amely az egyházi létben olyan egzisztenciális meghatározottságként áll előttünk, amely egyszerre figyelmeztet arra, hogy az egyház több mint pusztá ideológia vagy az ideológiáknak kiszolgáltatott élet. Az egyházi létnek Isten ígését követő magatartássá kell válnia elvi és gyakorlati értelemben is. Olyan ekkleziológiai felelősséget kell magunkénak vallani, amely a különbségek ellenére is az egység munkálásban érdekelt a helyi gyülekezetektől elkezdve a nemzeti egyházon át az egyetemes egyházig. Éppen ezért kell világosan megfogalmaznunk, hogy a donatista tényezők nem redukálhatók pusztán arra a *casus bellire*, amely a kollaboráció körüli vitás helyzetet jelentette. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ez a kérdés figyelmen kívül hagyható lenne, a megválaszolás azonban egészen más alapokra kerül, amennyiben az egyház helyesen tisztázza lényegének alapjait.

Az egység kérdésénél a donatista tényezőkre tekintettel azt is ki kell emelni, hogy a megváltozott körülmények között nagyon csekély mértékben volt jelen az a közösségtudat és szolidaritás, amelyeknek meghatározóaknak kell lenniük Isten népe közössége számára. Ehhez elsődlegesen magával Istennel kell párbeszédbe helyezkedni, melyben az egyház a hitvallás hangján tárja fel valós helyzetét és elkötelezettségének szándékát Isten előtt, ami merőben új státuszt jelenthet a mindenkori környezete számára. A rendszerváltás utáni időszakban a donatista tényezők megjelenése ezzel az aspektussal összefüggésben nagyon csekélynek mondhatók, így ezt semmilyen egyházi egyetértés (*consensus ecclesiae*) nem jellemezhetett.

2) Az egyház **szentsége** a gyülekezet istentiszteletében, sákramentumi gyakorlatában, liturgiájában, a gyülekezet életében juttathatók leginkább kifejezésre, hiszen itt kapcsolódhat legközvetlenebbül szentségének forrásához, a Szentháromság egy Istenhez. A jelent részben meghatározó negatív ekkleziológiai modellek alapjaiban állítják próbák elé a Magyarországi Református Egyházat a szentség kérdésénél, ahol Isten kegyelmének elsőbbsége háttérbe szorul az emberi igazság és igazságszolgáltatással szemben, és a megbékélés teológiájának félreértéseit eredményezheti. Ezt tapasztalhattuk meg például az 1989 utáni időkben, amikor az egyház nem találta meg a megfelelő kiutat a múltbéli egyházi kollaboráció jelent meghatározó feszültségeiből. Az egyházfegyelem és egyháztagság akkut problémái is hasonlóképpen az egyház szentségének elvi és gyakorlati félreértésére vezethetők vissza. A *folt és ránc nélküli egyház* képe az egyház tisztaságával és tökéletességének témakörével összefüggésben kifejezetten is előtérbe kerülnek mint az egyház ismertetőjének a kérdései. Az egyház könnyen eshet abba a csapdahelyzetbe, ami a donatista ekkleziológia kezdetén is jelen volt. Nevezetesen, hogy fokozatosan előtérbe kerül egyre magasabb fokra állítva az egyház tagjaival szemben elvárt tökéletesség, amelynek a végén az öndicsőítés hamis képei egyházi egotizmushoz vezetnek, amit másként kifejezve nevezhetünk egyházi szakralizációnak is. Ebben a helyzetben az egyház teljesen elfordul a világtól, csak belső világa lesz számára meghatározó, így a reális valóság értékelése komoly hiányokban szenvedhet megfedkezve a világban betöltendő küldetésről. Másrésztől ugyanakkor valós veszélyként fenyeget az ellenpólusban je-

lentkező szélsőség, az *egyház szekularizációja*, amelyben az egyház elhitesi magával, hogy elsődlegesen a világ igényeihez szabva kell Isten üzenetét hirdetni. Így az egyház nem az Evangélium belső *dynamisától* lesz meghatározott, hanem azoktól a kapcsolódási pontoktól, amelyet a kontextus tesz lehetővé számára. A donatista tényezők megjelenése nem csak a lehetséges szélsőségek mentén realizálhatók, hanem abban az összefüggésben is, ami az *időszerűség* mérsékelt példájában állt előttünk a donatista mozgalom történetében, és aminek köszönhetően a mozgalom túlélte a katolikus keresztyénséget Északnyugat-Afrikában egészen a 7. századig. Az egyház szentségének kérdését abban a teológiai megközelítésben kell vizsgálni, amelyre a donatista Tyconius hívja fel a figyelmet: Hogyan lehet a szentség meghatározása mint az igaz egyház jele kiterjeszhető az egyház minden tagjára? Vajon nem válik-e túl sebezhetővé az egyház szentségének kérdése az egyház egységének meghatározása után? Az egyháznak olyan karakterével találkozunk itt, amely megkülönbözteti azt más, esetleg hasonló törekvésű szervezetektől, amelyek nem hívják magukat egyháznak. Mi alapján vallhatja magáénak az egyház ezt a megkülönböztetést? Amennyiben ugyanis ezt nem veszi komolyan, akkor saját hitvallásával kerül szembe. Egyfelől nyilvánvaló, hogy az egyház nem azért szent, mert annak tagjai a tökéletességnek olyan fokán állnának, ami alapján szentnek nevezhetnénk. Szentségének egyetlen oka Istenben magában van, az ő kiválasztó kegyelmében. Ezért az igaz egyháznak ez az ismertetőjele elválaszthatatlanul kapcsolódik a Szentlélekbe vetett hithez és magához Jézus Krisztushoz, akin keresztül az egyház szentsége csak a megbocsátás üzenetét hordozhatja. A *keresztyén üzenet megújításának* mint a donatista tényezők egyikének különösen is hangsúlyos szerepet kell kapnia. A rendszerváltás utáni idők törekvéseiben ez a szempont aligha talált valós visszhangra az egyházon belül.

3) A *nemzeti identitás* a posztmodern kor identitás krízisének viszonyaiban részben a mindenre való nyitottságban, részben az önértelmezések (nemzeti) felerősödésében realizálódik. Nagy kihívást jelent éppen ezért az, hogy a Református Egyház hogyan találja meg azt az egyensúlyi állapotot, amelyben a nemzet iránt érzett felelősségének úgy képes hangot adni, hogy elkerülje a szélsőségeket. Mindeközben pedig azzal is számolnia kell, hogy a kommunizmus örökségeként egy nemzeti öntudatában (is) teljesen szétzilált társadalmat hagyott maga után. Az előbb elmondottak összefüggésében a nemzeti identitás megőrzése és ápolása csak úgy kaphat megfelelően szerepet, ha azt a egyház lényege, Krisztus identitása relativizálja.

Ezeknek a röviden bemutatott kihívásoknak az összefüggéseiben analógiát találhatunk Magyarországi Református Egyház 1989 utáni ekkleziológiája és a donatista mozgalom létrejöttét kiváltó ekkleziológiai okok között. A tanulmányban arra a következtetésre jutok, hogy a donatista tényezők megjelenése bizonyos fokig tetten érhető a Magyarországi Református Egyházban 1989/90 után, és várhatóan fokozódni is fog. Ennek tudatosítása megóvhat a donatista identitás szélsőségeitől. Következésképpen nem számolni a donatista tényezőkkel komoly ekkleziológiai problémához vezethet, amelynek felismerése egyházi életünkben még nem realizálódott megfelelőképpen.